

Richard Hempel – en sønderjysk arbejderleder mellem revolution og genforening

Af FRODE SØRENSEN

I 18 år prægede Richard Hempel (1882-1921) udviklingen i arbejderbevægelsen i Sønderborg. Han var født i en forstad til Leipzig og kom til Sønderborg i 1903, hvor han hurtigt gjorde sig stærkt gældende i fagbevægelsen og tillige fik en betydelig indflydelse på i det politiske liv. I 1920 kom det til et smerteligt brud med Socialdemokratiet, og senere fulgte et bittert farvel til fagbevægelsen. Richard Hempel var en klog, veltalende og rationelt tænkende mand, konkluderer Frode Sørensen i en beskrivelse af arbejderlederens aktive år i Sønderborg.

Den 22. april 1945, knap to uger før afslutningen på 2. Verdenskrig, var der interessentskabsmøde i arbejderbevægelsens højborg i Sønderborg, Bjerggården.¹ Punkt 3 på dagsordenen var Eventuelt, et punkt hvor forsamlingen kunne diskutere alt uden at beslutte noget. Denne dag var en undtagelse, idet det blev besluttet »at opsætte en sten på Richard Hempels gravsted. På stenen skulle der stå med almindelige bogstaver: Richard Hempel, født den 19. juli 1882. Død den 18. august 1921. Rejst af Arbejdernes Hus, Bjerggården«. Den 6. juni 1945 besluttede Bjerggårdens forretningsudvalg, at »Hempel gravsten skulde afsløres den 19. juli.² Man ville bede Anders Andersen om at afsløre stenen.³ Fællesorganisationens Bestyrelse skulde indbydes«.

Mindestenen på Skt. Marie Kirkegård blev afsløret torsdag eftermiddag den 19. juli 1945 på dagen, hvor Hempel ville være fyldt 63 år. Ved indvielsen deltog repræsentanter fra Bjerggården og Sønderborgs fagbevægelse.⁴ Stenen, som var dækket af Dannebrog, blev afsløret af Socialdemokraternes partiformand, *Sønderjydens* redaktør H. Larsen-Bjerre.⁵ Han omtalte den store betydning, som Hempel havde haft for arbejderne i Sønderborg fra hans ankomst til byen i starten af 1900-tallet og til sin død i august 1921. Repræsentanten for

Arbejdernes Fællesorganisation, J. Brommann, fremhævede også i sin tale Hempels indsats.

Der kan være mange årsager til, at det ikke, som oprindeligt planlagt, var Anders Andersen, formand for Arbejdernes Fællesorganisation, der foretog afsløringen. Måske skal forklaringen findes i, at man 2 1/2 måned efter det tyske nederlag i 2. Verdenskrig nu hædrede en tysk arbejderleder for hans indsats for alle arbejdere i Sønderborg. Anders Andersen følte måske af hensyn til sin politiske fremtid, at det var bedst at holde sig lidt i baggrunden. Mest sandsynligt er det dog, at han var forhindret, for ud over hverv i fagbevægelsen og byrådet havde han siden 1943 også været medlem af Folketinget.

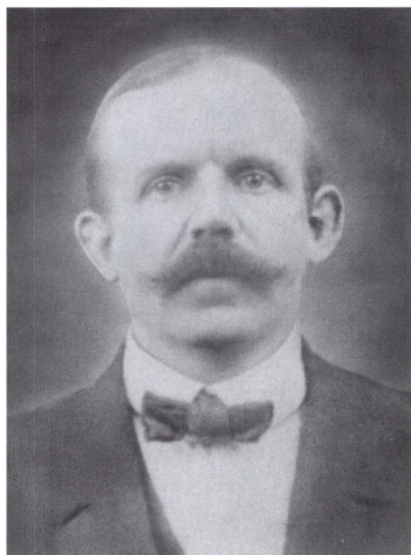
Hensigt og kilder

Hensigten med artiklen er at fortælle om en tysk håndværker, Richard Hempel, som mere eller mindre tilfældigt kom til Sønderborg i starten af 1900-tallet, blev forelsket, bosatte sig i byen og fik større indflydelse på arbejderbevægelsen, end mange i dag har kendskab til. Artiklen bygger på kildemateriale, som jeg fandt i forbindelse med research til min bog *Revolutionen og Magten*.

Sønderborg Kommunes Melderegister og Sønderborg Kommunes arkiv for perioden 1903-1921 gav mange oplysninger om Hempels færden og aktiviteter. Lokalarkivet for Arbejderbevægelsen i Sønderborg Kommune rummer breve og meddelelser, som Hempel har skrevet. Dette kildemateriale er suppleret med protokoller fra den socialdemokratiske partiforening SPD-Sønderburg, Gewerkschaftskartellet/Arbejdernes Fællesorganisation, Murernes og Bygningsarbejdernes Fagforening samt forhandlingsprotokollen fra arbejdernes forsamlingshus i Bjerggade, Central-Herberge/Fagforeningshuset. Oplysninger om Hempel fra *Sønderburger Zeitung* og *Dybbøl-Posten*, især fra perioden 1918-1921, er også en væsentlig del af kildematerialet.

Richard Hempel var født i Volkmarsdorf, en forstad til Leipzig, hvor hans far var tømrermester. Efter at have fået sit svendebrev som murer blev Hempel *Fremdgeschriebene* og drog på valsen.

Sidst på eftermiddagen torsdag den 13. august 1903 lagde passerdampneren fra Flensborg til kaj i Sønderborg. Det var en smuk sommerdag, og blandt de mange passagerer, der hastede fra borde, var nogle unge tyske håndværkere og blandt dem den 21-årige murer-svend Richard Hempel. Hans sidste opholdssted havde været



Socialdemokraten Richard Hempel, fotograferet kort efter valget den 26. juli 1920 til det første byråd i Sønderborg efter Genforeningen. Mindre end en måned efter valget forlod Hempel partiet og meldte sig ind i Venstresocialistisk Forening/Danmarks Kommunistiske Parti, som han repræsenterede i byrådet indtil sin død den 18. august 1921. Foto: Sønderborg Kommune.

Mühlheim. Nu var han draget til en af Tysklands nordligste byer for at søge arbejde.

Hempel, lille af statur uden at være spinkel, stod nu ved Dampskibspavillonen. En lang rejse var midlertidigt endt i Sønderborg. Denne smukke sommerdag havde den unge Hempel ingen anelse om, hvilken betydning Sønderborg skulle få for ham de næste 18 år.

Efter at have orienteret sig om overnatningsmuligheder snuppede han sig en enkelt pilsner fra det lokale Sønderborg Eksportbryggeri i Dampskibspavillonens skænkestue. Hurtigt herefter gik han til sit logi »Herberge zur Heimat« i Lilienstrasse.

Han fik straks arbejde, men hans første besøg i Sønderborg blev kortvarigt. Allerede den 3. oktober 1903 drog han til nye opgaver i Lübeck. Her var han også kun kort tid. I starten af 1904 fik han arbejde i Vesterland på Sild; den 20. juni 1904 kom han igen til Sønderborg, men rejste to måneder senere tilbage til Vesterland.

Han nåede dog at være med til den stiftende generalforsamling i Socialdemokratisk Partiforening, SPD-Sonderburg, den 7. august, og

der er næppe tvivl om, at han var begyndt at føle sig godt tilpas i Sønderborg, for den 3. januar 1905 var han igen tilbage i Sønderborg, og denne gang skulle opholdet blive noget længere. Først den 29. marts 1906 rejste han videre til Kiel.⁶

Hempel, der endnu i 1905 var ungkarl, nød godt af, at arbejderbevægelsen i december 1905 kunne indvie sit eget logi og forsamlingshus Central-Herberge, i daglig tale Gewerkschaftshaus, i Bergstrasse 7. Derved levede fagbevægelsen i Sønderborg op til den tyske tradition om, at de lokale fagforeninger sørgede for indkvartering af tilreisende, organiserede svende. Fra indvielsen og frem til afrejsen til Kiel boede Hempel i Gewerkschaftshaus.

Hempel havde før afrejsen fået et godt øje til en kun 16-årig sønderborgpige, Alfreda Nissen. Interessen blev gengældt, og hun rejste med til Kiel. Sammen vendte de den 4. oktober 1906 tilbage til Sønderborg. Hempels sidste tur på valsen var afsluttet.

Efter hjemkomsten bosatte Hempel sig i Kl. Rathausstrasse 37. Han og Alfreda blev gift den 13. april 1907, og den 6. oktober 1908 blev deres datter Alfreda Marie Luise født.

Fagbevægelsen og Socialdemokratiet

Der foreligger ingen oplysninger om Hempels aktiviteter inden for arbejderbevægelsen, før han i 1903 kom til Sønderborg, men han var organiseret medlem af murernes fagforening, og hans jobs forskellige steder i Tyskland havde modnet og udviklet hans interesse for arbejderne sociale og økonomiske vilkår og rettigheder.

Gewerkschaftshaus blev, som tidligere omtalt, indviet den 15. december 1905. Det kneb i starten at få landråd von Tschirschnitz til at give de nødvendige tilladelser til at drive herberg, så indtil dette var på plads den 13. juni 1906, blev huset ledet af et tilsynsråd bistået af en økonoma og en tjener. Efter at tilladelserne endeligt var givet, blev kasserer i tømrernes fagforening, Carl Pieper, valgt til forretningsfører, og i september 1907 blev Hempel valgt til viceforretningsfører. Allerede den 11. november 1908 byttede de to, så Hempel blev forretningsfører.⁷ Jobbet som forretningsfører beholdt Hempel indtil den 15. august 1921, tre dage før sin død, kun afbrudt af perioden fra midten af 1915 og indtil revolutionen, hvor han gjorde militærtjeneste.

Inden valget til forretningsfører var Hempel den 23. august 1908

blevet valgt til Socialdemokratiets bestyrelse, og da Jens Nissen den 23. februar 1910 stoppede som formand, var det naturlige valg, at Hempel blev formand. Knap to måneder før udbruddet af 1. Verdenskrig gik Hempel som formand for SPD-Sonderburg, idet han den 5. juni 1914 overlod posten til lagerarbejder Heinrich Danielsen, Kastanien-Allee 5.

Hempel var meget bevidst omkring medlemskab af fagbevægelse og socialdemokrati, hvorfor han helt sikkert også havde en finger med i spillet, da Mureernes Fagforening i 1909 ændrede vedtægter, så det var en betingelse for medlemskab af fagforeningen, at man også var medlem af SPD.⁸ Årsagen til Hempels afgang fra formandsposten i SPD-Sonderburg kan være, at han i 1913 også var blevet formand for Gewerkschaftskartellet samt mureernes og bygningsarbejdernes fælles fagforening. Hempel afleverede også posten som formand for Gewerkschaftskartellet den 15. juli 1915, fordi han kort tid efter skulle gøre krigstjeneste. Ny formand blev Peter Nepchen, som forblev på posten, indtil Walter Eggert tog over den 8. august 1919. I en kort periode fra juli-august 1920 og indtil den 25. september 1920 var Hempel formand for Arbejdernes Fællesorganisation.

Hempel var meget aktiv og forsøgte at få socialdemokrater opstillet til valget til borgerrepræsentationen. Det første forsigtige forsøg blev gjort i 1908, men det lykkedes end ikke at få opstillet en socialdemokratisk kandidat. I november 1913 gik det bedre. Hempel og Walter Eggert blev opstillet, og selv om de med henholdsvis 33 og 34 stemmer fik mindre end halvdelen af de stemmer, som var nødvendige for at blive valgt, var det et gennembrud for socialdemokraterne og ikke mindst for deres ubestridte leder – Hempel.

Revolutionen i november 1918

Revolutionen og afslutningen på verdenskrigen startede Hempels og arbejdernes storhedstid i Sønderborg. Hempel var tilbage som forretningsfører i Gewerkschaftshaus, og hurtigt fik han reorganiseret SPD-Sonderburg med sig selv som formand.

Opturen startede præcist søndag den 10. november 1918 i Eksercérhuset på Sønderborg Slot. Bruno Topff, der den 6. november havde dannet et Soldaterråd, gik af lørdag den 9. november. Dagen efter blev det, sandsynligvis efter ordre fra lederen af Arbejder- og Soldaterrådet i Kiel, Gustav Noske, udvidet til også at omfatte et Arbejder-



Central-Herberge, senere Bjerggården, i Bjerggade blev indviet i 1905 som arbejderbevægelsens forsamlingshus, der samtidig opfyldte kravet om, at arbejderbevægelsen skulle sørge for logi til de organiserede håndværkere, som rejste på valsen. Richard Hempel var forretningsfører i perioden 1908 og indtil tre dage før sin død i 1921. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Arbejderbevægelsen i Sønderborg Kommune.

råd. Med Hempel som formand og elektriker Oscar Preuss som hans nærmeste medarbejder.

På mødet tilkendegav Hempel, at Arbejderrådet ikke nødvendigvis skulle være forbeholdt arbejderne alene. De borgerlige var velkomne til at få sæde i rådet. Betingelsen var dog, at de ville være med til at sikre ordnede forhold i Sønderborg og samtidig loyalt støtte den nye tyske republik. Helt naturligt fik Arbejderrådet kontor i Gewerkschaftshaus. Personsammenfaldet i SPD-Sønderburg, Gewerkschaftskartellet og Arbejderrådet var stort.

Hempel indflydelse var stor. Som formand for Arbejderrådet blev han tilforordnet såvel landråden som borgmesteren. Han deltog også som tilforordnet i kredsagens og borgerrepræsentationens/magistratens møder, og han havde vetoret over for trufne beslutninger. Officielle meddelelser fra landråd og borgmester blev medunderskrevet af Hempel.

Arbejderrådet holdt sit første store offentlige møde den 24. november.⁹ Her orienterede Hempel om rådets arbejde. Især opgaverne med

demobilisering og manglen på mad og arbejde var rådets store udfordringer. Han lagde på mødet ikke skjul på, at mistanke om hamstringer ville medføre husundersøgelser og beslaglæggelse af de hamstrede varer.

Hempel deltog første gang som tilforordnet i borgerrepræsentationens møde den 4. december 1918.¹⁰ På mødet tog han fat i problemerne med bespisning af de hjemvendte soldater. Borgerrepræsentationen erklærede sig enig i, at dette var en kommunal opgave. På mødet drøftede borgerrepræsentationen nye lønsatser for arbejdere, ung-arbejdere og kvinder. Til de arbejdsløse var der et forslag om 1 mark pr. dag. Den tyske smedemester Paul Rochler udtrykte dog stor betænkelighed, såfremt lønforskellen mellem de, der var i arbejde, og de ledige blev for lille.

Hempel imødegik denne betænkelighed og pegede på, at lønnen til de arbejdende og de ledige nødvendigvis måtte afpasses efter de stigende priser på madvarer. Herefter vedtog borgerrepræsentationen de nye satser. Selvom Arbejderrådet indførte 8 timers arbejdsdag, var arbejdsløsheden i Sønderborg det altoverskyggende problem – ikke mindst blandt de hjemvendte soldater. Hempel tog i december 1918 initiativ til udarbejdelse af *Vedtægter for Arbejdsløshedshjælp*. Vedtægterne blev godkendt og herefter underskrevet af borgmester dr. Henry Petersen og Hempel.

Hempel var tysk, og han var glad for at, Tyskland var overgået fra kejserrige til republik. Han anså Danmark for at være et reaktionært monarki. Han udtalte derfor i december 1918, at såfremt Sønderborg blev dansk ved en forestående folkeafstemning, ville det ruinere Sønderborg.¹¹

Han mente ikke, at den danske erhvervsstruktur på nogen måde kunne hamle op med Tysklands. Selvom partiets formand, lærer Johan Jacobsen, i princippet var enig med Hempel, gav han udtryk for, at det ikke var nok, at tyske socialdemokrater protesterede. Nordslesvig blev sandsynligvis dansk ved den forventede forestående folkeafstemning. Derfor var det nødvendigt at sikre den tyske befolknings ret til skoler og et kulturelt liv.

Hempel var et realistisk menneske, og han var enig med Jacobsen i, at Nordslesvig efter en afstemning sandsynligvis ville blive dansk. Han handlede ud fra dette. Han afviste beskyldninger fra dansk side om, at socialdemokraterne skulle have indgået et samarbejde med altyskerne for at sikre Nordslesvigs forbliven i Tyskland. Han bakke-

de fuldt op om beslutningen, som SPD havde taget tilbage i 1902 om nordslesvigernes ret til selvbestemmelse, men han opgav ikke kampen for et fortsat tysk Nordslesvig. Det var et ønske, han vidste kun kunne gå i opfyldelse, såfremt man undlod en folkeafstemning. Han præsterede en næsten umenneskelig balancekunst for på den ene side at støtte den officielle SPD-holdning og på den anden side at have som mål at undgå en folkeafstemning.

Hempel ønskede, at tingene skulle foregå på en ordentlig og retfærdig måde. Han havde under krigen taget stærk afstand fra de dansk-sindede desertører, som havde svigtet Tyskland, svigtet deres kammerater i skyttegravene og var flygtet over Kongeåen til Danmark. Derfor lagde han heller ikke skjul på, at de ikke burde have lov til at deltage i en eventuel folkeafstemning. Han var overbevist om, at arbejderne ville få det bedre ved at forblive i Tyskland.

I slutningen af december 1918 kom han i en heftig diskussion med sekretæren i Dansk Arbejderforenings arbejdersekretariat, Kr. Refslund Thomsen, som han beskyldte for at male et rosenrødt skønmaleri af Danmarks sociale og arbejdsmæssige forhold.¹²

Mødet fandt sted søndag den 29. december på Centralhotellet og var indkaldt af danskerne i Sønderborg, men alligevel var $\frac{1}{3}$ af tilhørerne tyske. Hempel takkede arrangørerne, fordi han måtte holde sit indlæg på tysk. I indlægget kritiserede han specielt den danske aldersrente, som han sammenlignede med fattighjælp, og han fremførte, at det var Køllerpolitiken, som han altid havde taget afstand fra, der var årsagen til, at mange ønskede sig til Danmark. Hempel fordømte Køllerpolitiken, men betegnede den som fjern fortid og hævdede, at forholdene i Tyskland allerede her ved udgangen af 1918 kunne måle sig med forholdene i Danmark.

1919 – forventningens år

Året 1919 blev kulminationen på Richard Hempels livsværk i Sønderborg. Sammen med Alfreda og de to børn boede de i ejendommen Bergstrasse 1. Jobbet som formand for Arbejderrådet indebar mange administrative forpligtelser, herunder koordineringer med de tre andre arbejderråd og de 66 bonderåd i Sønderborg-kredsen.

Da medlem af Bonderådet i Asserballe, det senere folketingsmedlem for Venstre, gårdejer Chr. Ernst Christensen, ønskede at deltage i

et møde i Bauern-Vollausschuss i Kiel, var det Hempel, som skulle attestere, at Christensen var fællesrepræsentant for områdets Bonderåd og derved ville være berettiget til fri togtransport mellem Sønderborg og Kiel t/r.¹³

I slutningen af januar 1919 skulle der være valg til den tyske Nationalforsamling. I forventningen om en snarlig folkeafstemning anbefalede danskerne, at man ikke deltog i valget. Men det var Hempels opfattelse, at så længe intet var afgjort, var Nordslesvig fortsat en del af Tyskland, og derfor skulle man naturligvis deltage i valget. Socialdemokraterne i Nordslesvig stillede med deres egen kandidat, tobaksarbejderske og forfatter Anna Mosegaard fra Haderslev, og søndag den 12. januar havde Hempel inviteret hende til vælgermøde i Kaiserkrone.

Anna Mosegaard, der var et ubeskrevet blad i politisk sammenhæng, må have gjort et godt indtryk på Nordslesvigs socialdemokratiske vælgere, for hun blev valgt og blev dermed den sidste nordslesviger, der blev valgt til en tysk lovgivende forsamling. Hun fik dog aldrig sæde i Nationalforsamlingen, da familie og venner på grund af urolighederne i Berlin frarådede hende at rejse.¹⁴

På mødet i borgerrepræsentationen den 6. februar foreslog borgmesteren og magistraten, at man på grund af byens økonomisk meget anstrengte situation efter krigen skulle sælge byens »guldklump«, ladegården Langenvorwerk. Hempel nedlagde som tilforordnet veto. Sagen blev udskudt, indtil et udvalg havde set på sagen og var fremkommet med en fornyet indstilling. Hempel var bekymret for, at markens kursfald ville gøre salgssummen værdiløs, ligesom Langenvorwerk var værdifuld som en væsentlig del af levnedsmiddelforsyningen i Sønderborg.¹⁵

Hempels trussel i november 1918, om at hamstringer ville blive imødegået af husrazziaer, blev aktuel i februar, hvor en større portion kødvarer blev beslaglagt. Hempel og Arbejderrådet blev i den anledning udsat for kritik, idet dele af befolkningen satte spørgsmålstejn ved kødets retfærdige fordeling. Kødets var umiddelbart efter beslaglæggelsen blevet fordelt blandt byens borgere. Hempels svar var konstant: *Kødets måtte nødvendigvis fordeles, før det var fordærvet.* Så var den sag afgjort.¹⁶

Soldaterrådet stoppede sin virksomhed den 28. februar 1919, og herefter var alene Arbejderrådet i funktion. Soldaterrådets formand, Berendsohn, mente i forbindelse med afviklingen at have 4.000 mark til gode. Hempel ville ikke acceptere dette krav, og Berendsohn måtte



Arbejder- og Soldaterrådet i Sønderborg i november 1918. Formanden for Arbejderrådet, Richard Hempel, sidder i forreste række som nr. et fra venstre. Soldaterrådet blev nedlagt den 28. februar 1919, men Arbejderrådet fortsatte indtil januar 1920. Rådets indflydelse var dog størst i perioden november 1918 til juni 1919. I denne periode kunne Hempel nedlægge veto mod beslutninger truffet i Borgerrepræsentation og Kredsraad. Foto: Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot.

forlade Sønderborg med uforrettet sag. Det skulle dog vise sig, at han havde betjent sig selv og gennem sin periode som formand »udført« inventar og materiel med salg for øje.

I januar 1919 var valgkampen til valget til borgerrepræsentationen den 2. marts i fuld gang. Hempel var utilfreds med Den tyske demokratiske Forening, som han beskyldte for at have plagieret socialdemokraternes program med henblik på at »fiske« arbejderstemmer.¹⁷

Valget, der skulle blive det sidste under tysk herredømme, blev af socialdemokraterne forberedt meget grundigt, og den 21. februar kunne Hempel præsentere sin liste med navnene på 24 socialdemokrater. Han var naturligvis selv spidskandidat og lærer Johan Jacobsen nr. to. Listen indeholdt kun tyske socialdemokrater, og derfor kontaktede Den tyske demokratiske Forening Hempel med henblik på et samarbejde. Han afviste ønsket kategorisk. For det første mente

han som nævnt, at de havde kopieret socialdemokraternes program, for det andet ønskede han ikke, at arbejdet i borgerrepræsentationen skulle forstyrres af dansk/tyske nationale stridigheder. Hempel havde også en berettiget forventning om, at en del danske arbejdere ville stemme på hans liste og ikke på SAF. Sønderjysk Arbejderforenings kandidater stillede til Hempels irritation op på Knarhøis borgerlige danske liste. Resultatet af valget blev en succes for Hempel. SPD fik fire mandater ud af 24. Mange danske arbejdere stemte på Hempels liste, og SAF fik kun valgt to arbejdere på den borgerlige danske liste.

Der havde under valgkampen været så store skærmydsler mellem SAF og socialdemokraterne, at Hempel fandt anledning til sammen med Preuss at rette henvendelse til Socialdemokratisk Forbund i København og beklage sig over obstruktionerne fra SAF. Selvom Socialdemokratisk Forbund svarede henholdende for ikke at tage parti for de danske eller de tyske arbejdere, medførte det dog konstruktive kontakter mellem SPD, SAF og det danske socialdemokrati i København. Henvendelsen kan også ses som udtryk for, at Hempel og Preuss vidste, at såfremt de ville blive i Sønderborg, ville de snart være danske politikere og fagforeningsfolk.

Hempels politiske succes i 1919 smittede også af på hans økonomi. Honorarer som tilforordnet borgerrepræsentationen, magistraten, kredsagen, landråden og borgmesteren var af en pæn størrelse. Hertil kom honoraret som medlem af borgerrepræsentationen og senere som rådmand, ligesom forretningsførerjobbet i Gewerkschaftshaus også kastede lidt af sig.

Men heller ikke Hempels træer voksede ind i himlen. Han og næstformand Oscar Preuss var ikke specielt nervøse, da der i slutningen af april blev holdt nyvalg til Arbejderrådet. Men da resultatet af valget den 27. april var gjort op, gav det anledning til dybe panderynker. SAF's liste havde med fem ud af ni medlemmer i Arbejderrådet fået absolut flertal. Hempels fagforeningsliste gav kun valg til ham selv og Preuss. Den tyske demokratiske Forening fik også to medlemmer valgt.¹⁸ Ikke uventet var der stor glæde i *Dybbøl-Posten* over valget, der blev betegnet som en dansk jordskredssejr.¹⁹

Det havde ikke været Hempels mening med invitationen til samarbejde i Arbejderrådet, at danskerne skulle erobre magten, så den 2. maj sendte han og Hillbrecht fra Den tyske demokratiske Forening en protest til regeringspræsidentens tilfornordnede, Eduard Adler. De påstod, der var foregået uregelmæssigheder. Adler behandlede prote-

sten, og den 7. juni erklærede han valget for ugyldigt. Nyvalg skulle ske hurtigst muligt.

Ny valgdato blev fastsat til den 29. juni, men den 27. juni var der kun indkommet én liste – Hempels. Noget overraskende havde Sønderjysk Arbejderforening opgivet at stille med sin egen liste med begrundelsen, at nu var fredstraktaten underskrevet, og så ville der hurtigt komme en folkeafstemning, og Arbejderrådet ville være fortid. Hempel kunne derfor aflyse valget, og Arbejderrådet bestod herefter af ni socialdemokratiske fagforeningsfolk.

Hempel var respekteret og populær i arbejderkredse, men han blev også udsat for kritik. På et møde i partiet i maj blev han kritiseret *for at gå for meget sammen med landråden*.²⁰ Årsagen til kritikken var, at Sønderburger Kreissparkasse, som tilsynsmæssigt sorterede under landråd von Schönberg, havde økonomiske problemer i forbindelse med et krigslån på to mio. mark. Redaktør Grau havde i *Dybbøl-Posten* indgående beskæftiget sig med problemet, og forsamlingen opfordrede Hempel til at tage kontakt til Grau med henblik på at finde en løsning på problemet. Hempel var ikke på nogen måde til sinds at kontakte Grau. De to havde intet at tale om. Såfremt forsamlingen krævede dette, ville han omgående stille sit mandat som formand for SPD-Sønderburg til disposition. Da ingen ønskede et skifte på formandsposten, forstummede såvel kritik som krav. Med andre ord: Hempels uvilje mod Grau var så stor, at han hellere ville lade uregelmæssigheder passere, end han ville indgå i et samarbejde om en udredning.

I borgerrepræsentationen lykkedes det i juli Hempel at få forhøjet den skattefri bundgrænse fra 950 til 1.350 mark, og sammen med de tre socialdemokratiske byrådsmedlemmer slog han et slag for at få lukket bordellet i Arnkielstrasse. Det var der dog ikke flertal for. Hans største sejr var, da salget af Langenvorwerk den 3. september 1919 endeligt blev skrinlagt. Dette initiativ kom til at smitte positivt af ved valget af rådmænd til magistraten den 21. september. Der var opstillet tre danske, to tyske og en socialdemokratisk liste, og resultatet blev, at Hempel blev valgt til rådmand og medlem af magistraten med det største personlige stemmetal – 1.444. Nr. to blev den tyske Otto Petersen som fik 1.438, og som nr. tre kom den danske arbejder Hans Knudsen.

Der var sket det bemærkelsesværdige, at Den tyske demokratiske Forening, som Hempel tidligere havde beskyldt for at plagiere det socialdemokratiske partiprogram, i en annonce anbefalede Sønderborgs borgere at stemme på Johann Alexandersen og Otto Petersen

fra de to borgerlige tyske lister samt på socialdemokraten Hempel, fordi »Hempels saglige måde at repræsentere arbejderne på fortjener almindelig anerkendelse – en meget dygtig og vidtskuende mand«. Annoncen var underskrevet af formand Bruno Hemmersam og næstformand Kleine.²¹

Der skulle dog gå en rum tid, før den nyvalgte magistrat kunne træde i funktion. Såvel det tyske borgerlige medlem, Sanitätsrat dr. Andreas Reuter, som Johan Jacobsen påpegede på mødet i borgerrepræsentationen den 2. oktober, at det ikke var lovligt, at magistraten var blevet udvidet fra fire til seks medlemmer. Jacobsen oplyste, at han havde talt med regeringspræsidentens tilforordnede Adler, som havde givet ham ret.²²

Indsigelsen irriterede Hempel. Han var glad for sit valg og ville gerne omgående i arbejdstøjet som rådmand. Hempels og Jacobsens samarbejde bar præg af pragmatisk nødvendighed. De havde politisk brug for hinanden. Men i dagligdagen havde den sachsiske murer, der ikke sagde nej til »en lille én« i Gewerkschaftshaus' skænkestue, ikke meget til fælles med den alsiske skolelærer og afholdsmand.

Nu måtte den hidtidige magistrat fortsætte, indtil regeringspræsidenten havde afgjort sagen. På mødet den 4. november kunne Reuter oplyse, at regionsudvalget nu havde godkendt udvidelsen.²³ Selv om »Der Bezirksausschuss« havde godkendt valget, forlangte regeringspræsidenten, at der skulle gennemføres nyvalg. Valget fandt sted den 11. januar 1920 med stort set det samme resultat, men med langt færre personlige stemmer til Hempel. 1.444 stemmer i september var blevet til 647. Straks herefter tiltrådte de seks nye rådmænd deres hverv i magistraten.²⁴

Stemmetallene ved magistratsvalget den 21. september 1919 og den 11. januar 1920

Magistratsvalg	September 1919	%	Januar 1920	%
DK borgerlige	1.339	23,4	904	25,8
Tyske borgerlige	2.056	35,9	1.297	36,9
H. Knudsen, SAF	889	15,5	664	18,9
R. Hempel, SPD	1.444	25,2	647	18,4
Stemmer i alt	5.728	100,0	3.512	100,0

Kun 61% af de, der stemte ved valget i september, gik til stemmeurnerne i januar, og det forklarer noget af Hempels store tilbagegang, men ikke det hele. Procentvis var der kun minimale forskydninger mellem stemmerne til de tyske og de danske borgerlige, begge havde en lille fremgang. Forskydningen lå hos arbejderne, hvor de danske arbejdere gik frem fra 15,5% til 18,9%. Hempels liste gik tilbage fra 25,2% til 18,4%.

Hempels tab af stemmer skyldtes den store tilbagegang i stemmedeltagelsen, som var større hos arbejderne end hos de borgerlige. En del af de danske arbejdere, som i september stemte på Hempel, flyttede som optakt til folkeafstemningen den 10. februar 1920 deres stemme til den danske arbejder, Hans Knudsen. I september opfordrede Den tyske demokratiske Forening i en annonce til, at man støttede Hempel. Denne støtte manglede den 11. januar 1920.

1920 – folkeafstemningens og grænseflytningens år

I modsætning til opgangsåret 1919 skulle det i 1920 gå tilbage for Hempel, og i første omgang berørte det hans private økonomi. Hempels honorar fra landråden var 400-500 mark pr. måned. I starten af januar 1920 havde Hempel anmodet borgerrepræsentationen om, at hans honorar som tilforordnet borgmesteren blev hævet fra 400 til 600 mark. Hempels job som formand for Arbejderrådet kastede omkring 850 mark af sig pr. måned. Gewerkschaftshaus betalte et honorar på omkring 150 mark. Lægges hertil honorarer som medlem af borgerrepræsentationen og fra januar 1920 også som rådmand, havde Hempel en årlig indtægt på 13.-15.000 mark. Et efter datidens målestok anseeligt beløb, selvom der sikkert skal trækkes nogle reelle omkostninger fra formandshonorarerne.

Forhøjelsen af honoraret som tilforordnet borgmesteren blev dog aldrig til noget. For efter Den Internationale Kommissions overtagelse af administrationen af Slesvig den 10. januar 1920 blev Arbejderrådet nedlagt, hvilket Preuss og Hempel bekræftede i et brev til landråden den 15. januar 1920, hvor de takkede for et godt samarbejde.²⁵

Hempels økonomiske situation i starten af 1920 var dårlig. Mindst $\frac{2}{3}$ af hans indtægtsgrundlag var forsvundet, så i foråret tog han af samme grund job hos fagforeningerne i Flensborg. Et job som også var opfyldelsen af den garanti, som den tyske regering efter revolutio-

nen havde givet medlemmer af arbejdsrådene, at de altid ville være sikret et job.

Den 19. maj 1920 var der borgerrepræsentations- og magistratsmøde.²⁶ Efter det ordinære møde skulle byrådet vælge borgmester og rådmænd til magistraten. De borgerlige tyskere ville ikke acceptere et dansk og socialdemokratisk forslag om at lade den nuværende magistrat og de seks rådmænd fortsætte. Borgmester dr. Henry Petersen blev først genvalgt efter lodtrækning mellem ham og købmand Andreas Eriksen; de havde hver fået ti stemmer. De fire socialdemokrater stemte blankt.

Ved valget til magistraten var der opstillet tre lister med i alt otte kandidater til de seks poster. Ved afstemningen fik Knarhøjs danske liste med tre kandidater ti stemmer og dermed to rådmænd. Rochler's borgerlige tyske liste fik fire stemmer og én rådmand. Et til lejligheden dannet valgforbund mellem socialdemokraterne og den tyske demokratiske liste med tre kandidater fik også ti stemmer og to rådmænd, da Hempel var opstillet som den tredje kandidat, hang hans post i en tynd tråd. Efter lodtrækning om den sjette rådmandspost med Mathias Kock fra den danske liste kunne Hempel dog fortsætte som rådmand.

I foråret og forsommeren 1920 kneb det for Hempel at kombinere sit arbejde i Flensborg med hvervet som medlem af borgerrepræsentationen og rådmand, hvilket medførte en del afbud til møderne. Men han var til stede ved generalstrejken i juni, hvor han gik i spidsen for demonstrationsoptøget, og han var bag linjerne stærkt involveret i de forhandlinger, som afsluttede generalstrejken den 14. juni, dagen før grænseflytningen.

Der gik mange rygter om Hempels fremtid. Grau undlod aldrig at gøre opmærksom på, at Hempel var her på lånt tid og på kommissionens nåde. Den 26. juni 1920 skrev Grau: »Murer Hempel, en af de revolutionære tyske socialisters koryfæer, forlader med det allerførste Sønderborg. Ros til Hempel for hans gode evner, som uddannet fagforeningsleder sad han inde med en vis dygtighed. Hempel skal overtage et arbejdsanvisningskontor på Sild, og hermed lever den tyske regering op til et løfte om at lederne af arbejdsrådene skulle få et embede i Tyskland«.

Overraskende forsonende ord fra Grau, der må have været sikker på, at den historie ville holde vand. Troen på Hempels exit fra Sønderborg var måske årsagen til, at Grau ikke forsøgte at påvirke Den Internationale Kommission til at udvise Hempel, som det var sket med

Oscar Preuss den 15. juni. Det er sandsynligt, at Hempel i forbindelse med sit arbejde i Flensborg fik tilbudt et job på Sild, men han gjorde ikke brug af det. Hempel og familien blev i Sønderborg. Han ville fortsætte i politik og i arbejdet for fagbevægelsen.

Til byrådsvalget den 26. juli blev det, trods en tidligere indgået aftale, ikke til nogen fælles opstillingsliste mellem SAF og socialdemokraterne. Men i utilfredshed med denne afgørelse skiftede mange SAF-medlemmer i løbet af juli måned til Socialdemokratisk Forening. Medlemstilgangen af danske til Socialdemokratiet betød, at Hempel måtte stille sig tilfreds med at blive placeret som nr. tre på listen. Men da valget gav fem socialdemokratiske pladser (tre tyske og to danske) i det nye byråd, var Hempel genvalgt. Men det var en helt ny situation for Hempel pludselig ikke at være leder af byrådsgruppen. Han skulle heller ikke fortsætte som partiets rådmand i magistraten. Hempels personlige situation blev mere og mere kritisk. Færre indtægter betød en stram økonomi, og ægteskabet var ikke lykkeligt.

Kombinationen af dette førte til et stigende alkoholmisbrug, som første gang kulminerede i fuld offentlighed den 6. august 1920. Peter Nepchen, Kirkegade 1, en af byens ældre og højt respekterede tyske socialdemokrater, døde den 2. august 1920. I forbindelse med hans begravelse fra Skt. Marie Kirke skulle Hempel have optrådt uværdigt. Episoden gav anledning til drøftelser på det socialdemokratiske medlemsmøde den 7. august, hvor overtelegrafassistent Chr. Møller blev valgt til ny formand i stedet for lærer Jacobsen.²⁷

Medlemmerne pålagde bestyrelsen at tage kontakt til Hempel for at drøfte den uacceptable episode og for at hindre gentagelser. Det kom dog ikke til at gå, som forsamlingen og bestyrelsen havde ønsket sig. Hempel var på et møde, der blev afholdt den 14. eller 15. august, ikke til sinds at love bod og bedring. I stedet oplyste han i et brev den 19. august, at han betragtede sig som udmeldt af Socialdemokratiet.²⁸ Hempel oplyste endvidere, at han pr. 15. august havde indmeldt sig i Venstresocialistisk Forening (DVP). Han ville ikke nedlægge sit mandat i byrådet, og han repræsenterede nu Venstresocialisterne i Sønderborg byråd, han udtrykte dog positiv vilje til et samarbejde med den socialdemokratiske byrådsgruppe. Hempels første offentlige optræden som medlem af venstresocialisterne var på et møde den 27. august.²⁹ Blandt deltagerne var flere af Hempels tidligere kammerater. Efter hans indlæg forsøgte de at få ham til at fortælle, hvorfor han var skiftet. Spørgerne var dog ikke tilfredse med de svar, han gav.

Venstresocialistisk folketingskandidat

Hempels store ønske efter afstemningen i 1920 var at blive Sønderborgs socialdemokratiske folketingskandidat. Der er ingen tvivl om, at især Stauning syntes, det ville være problematisk med en tysk socialdemokrat som partiets kandidat i det vigtigste sønderjyske socialdemokratiske område. Han ville for alt i verden undgå national splittelse mellem de tyske og danske arbejdere. Om Stauning nogensinde talte med Hempel om at blive folketingskandidat vides ikke, men hvis kontakten udeblev, var det måske for Hempel signalet i sig selv. På mødet, som Stauning holdt i Sønderborg med byens arbejdere den 17. juli, var Hempel ikke til stede, og på det for Hempel problematiske medlemsmøde i partiforeningen den 7. august var han heller ikke til stede.

Hempel vidste derfor senest i starten af august 1920, at hans muligheder for at blive socialdemokratisk folketingskandidat ikke var til stede.

Det var sandsynligvis mere det forsvundne folketingskandidatur end Hempels drikkeri, der medførte det for begge parter smertelige skifte til DVP. Dette parti så intet problem i at opstille en tysksindet kandidat til Folketinget. De var mere end tilfredse med overhovedet at kunne finde en så kvalificeret kandidat i Sønderjylland.

Hempel fik den 15. september lejlighed til at møde socialdemokraternes nyvalgte kandidat J.P. Nielsen ved et vælgermøde på Centralhotellet. For første gang oplevede tilhørerne Hempel gå til angreb på det parti, som inderst inde betød alt for ham, men Hempel kendte om nogen det politiske spil og sit nye ståsted. Hempel forfægtede sine »nye« synspunkter på tysk, og selvom han ofte blev afbrudt af tilråb fra tilhørerne, anfægtede det ham ikke. På mødet blev socialdemokraternes tidligere formand Johan Jacobsen citeret for at have beklaget, at det ikke havde været muligt, på grund af omstændighederne, at opstille en lokal folketingskandidat. Han anbefalede dog på det kraftigste at stemme på J.P. Nielsen.³⁰

Det var ingen overraskelse, at Hempels projekt Folketinget ikke lykkedes, og selvom Hempel med 347 personlige stemmer i Sønderjylland, heraf 118 i Sønderborg, fik et pænt valg, bakkede arbejderne i Sønderborg, danske som tyske, op omkring Socialdemokratiets kandidat, J.P. Nielsen.

Den 9. november 1920 døde Soldaterrådets første formand/præsident, den tidligere USPD-formand Bruno Topff. Hempel skulle delta-

ge ved kistens transport til Flensborg-damperen, men han kom for sent, og da han endelig kom, var det synligt for enhver, at han ikke var ædru efter et besøg i Dampskibspavillonens skænkestue. Uagtet hans uheldige tilstand var han i stand til at holde en gribende tale og dermed vise Topff en sidste ære, før denne forlod Sønderborg på vej mod sit sidste hvilested på *De tolv Apostles Kirkegård* i Berlin-forstaden Schöneberg.

Et salg af Ladegården spøjte en sidste gang hos Hempel den 19. november 1920.³¹ På byrådsmødet påstod Hempel, at en agent fra Aabenraa havde forsøgt at bestikke ham til at gå ind for et salg til en storkapitalist for tre mio. mark. Det er svært at bedømme rigtigheden af denne påstand. For det første var man for længst gået fra den tyske mark til den danske krone, og for det andet var det svært at se, hvordan Hempel skulle kunne påvirke et salg. Måske var der tale om en episode, som Hempel erindrede fra 1919.

Indtil Hempels alkoholmisbrug for alvor tog overhånd i sommeren 1920, var hans handlinger kendetegnet ved stoisk ro og et stort overblik. Men det ændrede sig, og hans angreb på politiske modstandere blev indimellem hadske. Hans svingende humør fik de to byrådsmedlemmer for SAF, Andreas Christensen og Jørgen Brandt, at føle efter byrådsmødet den 8. december 1920. De var gået imod et forslag om at give arbejderne på pontonbroen over Alssund mere i løn, så nu gav Hempel dem tørt på. De var dog ikke til sinds blot at acceptere Hempels reprimande, så de gik til modangreb og bebrejdede ham nogle barske og fuldstændigt uberettigede angreb, der gik ud over den tyske viceborgmester Otto Petersen. Hempel havde efterhånden isoleret sig i byens politiske verden.

Hempels sidste år

Hempels skifte til venstresocialisterne betød tab af indflydelse såvel i byrådet som i fagbevægelsen. Hans eneste tilbageværende bastion efter en kort tid som formand for Arbejdernes Fællesorganisation i juli-august 1920 var jobbet som forretningsfører for Fagforeningshuset.

At Hempel havde problemer med økonomien, blev blotlagt på murerforbundets medlemsmøde den 3. februar, hvor forsamlingen besluttede, at Hempel skulle melde sig hos kasserer Iver Iversen senest den 6. februar kl. 12 og indbetale mindst $\frac{1}{3}$ af sin kontingentrestance. Skete dette ikke, ville han blive ekskluderet.³²

Hempel må have klaret skærene og fået en afdragsordning, for han deltog i månedsmødet den 7. april, hvor han fik opbakning til, at murerforbundet ikke skulle støtte Arbejdernes Fællesorganisations indsamling til en ny fane.

I februar udtrykte socialdemokraterne i en henvendelse til venstresocialisterne stor utilfredshed med det ikke-eksisterende samarbejde med Hempel i byrådet. De var fortsat utilfredse med, at Hempel ikke havde nedlagt sit byrådsmandat, da han meldte sig ud af Socialdemokratiet, samt at han ikke levede op til tilsagnet om at ville deltage i de socialdemokratiske gruppemøder.³³

Den 2. marts 1921 svarede venstresocialisterne, som i december 1920 var blevet til Danmarks Kommunistiske Parti, at Hempel under ingen omstændigheder ville nedlægge sit mandat.³⁴ Med hensyn til et mere formaliseret samarbejde og deltagelse i de socialdemokratiske gruppemøder oplyste formanden, Max Lange, at Hempel ikke ønskede at deltage, fordi der alene var presseadgang for den socialdemokratiske redaktør Marius Pedersen.³⁵

I brevet, som var underskrevet af Max Lange, men skrevet af Hempel, gjorde man opmærksom på, at mange venstresocialister den 26. juli 1920 havde givet deres personlige stemme til Hempel på den socialdemokratiske liste, hvorfor de ikke så nogen som helst anledning til, at Hempel ikke skulle fortsætte i byrådet, nu som repræsentant for DKP.³⁶

Hempels sidste bastion Fagforeningshuset vaklede. Uoverensstemmelser mellem forretningsfører Hempel og Fagforeningshusets tilsynsråd udløste indkaldelsen til et ekstraordinært møde i Fagforeningshuset den 15. august 1921 kl. 8 om aftenen. Eneste punkt på dagsordenen var: Geschäftsführer. Af referatet, som blev udfærdiget på et løst ark og underskrevet af mødedeltagerne, før de forlod hinanden, står der lakonisk, at »forretningsfører, Genosse Hempel fratræder sin post den 16. denne måned«. Den reelle årsag til Hempels fratreden blev ikke ført til referat. Referatet blev underskrevet af tilsynsrådsmedlemmerne Wilhelm Lange, Carl Pieper, Carl Grebin og Martin Nommensen. Richard Hempel tiltrådte med sin underskrift fratredelsen, der reelt var en fyring på »gråt papir«. Især for Hempels nære samarbejdspartner gennem 14 år, Carl Pieper, har det været en tung beslutning.

Hempels sidste bastion ud over hvervet som byrådsmedlem var faldet. Fagforeningshuset, som havde været hans hverdag siden 1907,

var fortid. Fyringen slog Hempel ud, og hans eneste trøst i denne svære stund var »flasken«. Tre dage senere, den 18. august, døde Hempel på Amtssygehuset i Sønderborg, få timer efter at han om eftermiddagen i stærk beruset tilstand var blevet indlagt.

Selv efter sin død undgik Hempel ikke Graus barske pen. *Dybbøl-Posten* skrev dagen efter hans død: »Murer Hempel blev i uklar tilstand indlagt på Amtssygehuset, hvor han senere døde af delirium«. ³⁷ Grau måtte dog moderere sin påstand. Dagen efter oplyste *Dybbøl-Posten*, at dødsfaldet ifølge dødsattesten skyldtes et hjertestop. Dødsfaldet var sikkert forårsaget af nogle dages umådeholden drikkeri, men Hempels tidligere parti- og fagforeningskammerater lod ikke deres døde kampfælle i stikken. ³⁸

Redaktør Marius Pedersen omtalte i *Sønderjyllands Social-Demokrat* på smukkeste vis Hempels fortjenester for derefter at indlede et frontalt angreb på *Dybbøl-Posten* og redaktør Grau. »Byrådsmedlem, murer Richard Hempel er torsdag eftermiddag afgået ved døden på det herværende sygehus efter få timers sygdom. Hempel var en meget evnerig mand og har særligt under revolutionen haft en ledende plads inden for arbejderbevægelsen i Sønderborg. Senere gik han over til Venstresocialisterne, hvis kandidat han var ved sidste valg. Denne svingning medførte, at hans indflydelse blandt arbejderne gik stærkt tilbage, så han efterhånden gled helt ud«. ³⁹

Angrebet på Grau for dennes artikel kom få dage senere:

»Ikke en gang for døden kan det sænke sin kårde til honnør for en falden modstander. Vi så den dag, Hempel gik bort, at man ikke undså sig for at bringe en ondsindet artikel om ham. Det var jo kun en arbejder, der var gået bort, for ham var der kun spark til overs«. ⁴⁰

Afslutningen på Hempels begivenhedsrige, men korte liv var dog ikke alene sparkene fra redaktør Grau. Rigtig mange viste Hempel den sidste respekt og ære. Mandag den 22. august blev Richard Hempel begravet fra en stopfyldt Skt. Marie Kirke. I det store følge sås borgmester J.H. Kock, mange af Hempels byrådskolleger, repræsentanter fra Arbejdernes Fællesorganisation og fra byens fagforeninger. Alle ønskede at følge ham til det sidste hvilested. Pastor Carl Jørgensen, der forrettede jordpåkastelsen, holdt en smuk tale. ⁴¹

Marius Pedersen skrev i *Sønderjyllands Social-Demokrat*:

»Højtideligheden formede sig smukt og stemningsfuldt, og mange mindes med vemod den tid, da Hempel sad som den førende inden for arbejderbevægelsen her. En plads han røgtede med dygtighed og



På Richard Hempels fødselsdag den 19. juli 1945 hædrede fagbevægelsen i Sønderborg deres afdøde leder og rejste en mindesten, som fortsat kan ses på Skt. Marie Kirkegård. Foto: Frode Sørensen.

takt. Hans skæbne og tidlige bortgang beklages af de fleste inden for arbejderpartiets rækker, skønt hans vej til sidst gik for langt væk fra sit gamle parti. Dog var det kun tilsyneladende, for alle, som kendte Hempel, vidste, at han ikke i egentligste forstand var kommunist. Han var og blev inderst inde socialdemokrat. Forskellige forhold gjorde, at han kom til at stå, som han stod, men han ville sikkert, hvis han havde levet, inden ret længe have meldt sig ind i Socialdemokratiet igen. Han efterlader sig enke og 2 ukonfirmerede børn«.

Nu er det naturligvis svært at bedømme, hvad en afdød ville have gjort, såfremt han stadig havde levet, men der er ikke tvivl om, at Hempel dybt i sit hjerte stadig var socialdemokrat, og at hjertet bankede for både parti og fagbevægelse. Så måske ville Hempel, som det skete for hans enke i 1922, være vendt tilbage i den socialdemokratiske fold.

Byrådet mindedes Hempel på sit møde den 27. august 1921. Borgmester J.H. Kock indledte mødet med at holde en mindetale over ham. Borgmesteren nævnte de tillidshverv, som Hempel havde haft inden for byens administration, herunder arbejdet som tilforordnet

tidligere borgmester, dr. Henry Petersen: »Han har med sine evner øvet en heldig indflydelse på byens styrelse«. ⁴²

Byrådet viste sin respekt ved at rejse sig. Herefter bød borgmesteren med et forpligtende håndslag Socialdemokratiets 1. suppleant, smed Peter Elnef, Søndergade 7, velkommen til arbejdet i byrådet.

Arbejdernes Fællesorganisation påtog sig udgifterne til vedligeholdelsen af Hempels gravplads, og næsten 25 år senere, den 22. april 1945, knap to uger før afslutningen på 2. Verdenskrig, besluttede Bjerggårdens Interessentskab at hædre den i 1903 sydfra indvandrede arbejder, der i 18 år satte sine kraftige fingeraftryk på arbejderbevægelsens og Sønderborgs udvikling. Mindestenen, som ved afsløringen den 19. juli 1945 var dækket med Dannebrog, kan stadig ses på Skt. Marie Kirkegård.

Hempel 1882-1921

I 18 år kom Hempel til at præge udviklingen i arbejderbevægelsen i Sønderborg. Jeg vil tillade mig at kalde ham en klog, veltalende og rationelt tænkende mand, som først ønskede at afprøve forhandlingens vej, før han anbefalede at tage skrappere midler i brug.

I Sønderborgs travle byggeår 1906-1908 var han i spidsen for murerne og forretningsfører for Gewerkschaftskartellet, og da stagnationen i Sønderborg indtraf i 1909-10, påtog han sig rollen for at bibeholde et aktivt SPD-Sønderburg, selvom der var færre medlemmer. Specielt kontakten til Flensborg blev styrket i Hempels formandsperiode. Denne kontakt til førende tyske socialdemokrater fik afgørende betydning for hans store gennembrud i november 1918. Jobbet som formand for Arbejderrådet gav stor politisk indflydelse og banede vejen for pladsen i borgerrepræsentationen og senere rådmandsposten.

Hans realitetssans var stor op til afstemningen om Nordslesvigs nationale tilhørsforhold. Han ønskede, at Nordslesvig skulle forblive i den nye republik, Tyskland, men han accepterede samtidig SPD's beslutning i 1902 om, at befolkningen i Nordslesvig skulle have mulighed for at stemme herom, og da det hurtigt viste sig, at vinden blæste i dansk retning, så talte det at være socialdemokrat mere end det nationale.

Perioden 1919-20 var en psykisk hård tid for Hempel. Det forsvundne socialdemokratiske folketingskandidatur og hans tiltagende drikkeri gav ham så store problemer, at det i august 1920 kom til det

smertelige brud med Socialdemokratiet. At man heller ikke ønskede ham som formand for Arbejdernes Fællesorganisation, opbyggede en bitterhed hos ham, der blandt andet gav sig til udtryk i uoverlagte verbale angreb på bl.a. byrådskolleger, og en tilfredshed ved at være på tværs, da han fik murerne til at afslå noget så naturligt som at give tilskud til en rød fane til Fællesorganisationen.

Hempels deroute sluttede, da han den 15. august 1921 blev fyret som forretningsfører for Fagforeningshuset. Ingen kender den præcise årsag til fyringen. Men tre dage senere døde han. For stor indtagelse af alkohol var mere, end hans hjerte kunne holde til.

Men når man i dag kører ad Hertug Hans Vej forbi Ladegården og ud mod Sønderkoven, er det rimeligt at sende Hempel en venlig tanke, fordi han i 1919 sikrede, at Ladegården og de mange hektar jord ikke blev byttet til en stak værdiløse marksedler, men i stedet blev byens skattekilde, der flere gange de næste 80 år blev fyldt, når kommunen solgte byggegrunde og dermed sikrede byens udvikling.

FORKORTELSER

LAASK: Lokalhistorisk Arkiv for Arbejderbevægelsen i Sønderborg Kommune

LAA: Landsarkivet for Sønderjylland, Aabenraa

NOTER

1. LAASK Bjerggårdens protokol Interessentskabsmøde (repræsentantskab) den 22. april 1945, pk. A 4047. I 1940 besluttede man at ændre navn fra Fagforeningshuset til Bjerggården.
2. LAASK Bjerggårdens protokol Forretningsudvalgsmøde den 6. juni 1945, pk. A 4047.
3. Sønderborgs borgmester 1946-1969.
4. *Sønderjyden* den 20. juli 1945.
5. Hans Larsen-Bjerre blev den 26. september 1964 udnævnt til fiskeriminister i regeringen Jens Otto Krag II, men måtte allerede den 8. oktober samme år nedlægge hvervet, formelt af helbredsmæssige årsager.
6. LAA Sønderborg Kommunes Melde-register 1903-1906.
7. LAASK Central-Herberges protokol fra 28. december 1908, pk. A 4047.
8. Holger Hjelholt: *Sønderborg Bys Historie II*, 1966, s. 57.
9. *Sonderburger Zeitung* den 26. november 1918.
10. *Sonderburger Zeitung* den 7. december 1918.
11. *Sonderburger Zeitung* den 10. december 1918.
12. *Sonderburger Zeitung* den 31. december 1918 og *Dybbøl-Posten* den 29. december 1918.
13. LAA Sønderborg Kredsudvalgs Arkiv nr. 230, Arbejder- og Bonderåd.
14. Bent Vedsted Rønne: *Mellem to Fronter*, Haderslev 2005, s. 189.
15. *Sonderburger Zeitung* den 8. februar 1919 – se også *Dybbøl-Posten* den 29. december 1918.
16. *Sonderburger Zeitung* den 20. februar 1919.

17. *Sonderburger Zeitung* den 6. januar 1919.
18. *Sonderburger Zeitung* den 10. april 1919.
19. *Dybbøl-Posten* den 28. april 1919.
20. *Dybbøl-Posten* den 12. maj 1919.
21. *Sonderburger Zeitung* den 20. september 1919.
22. LAA Sønderborg Byråds Arkiv nr. 99 (7.15 Statdverordnetenvahl 2. marts 1919).
23. Regionsudvalget hed på tysk Der Bezirksausschuss.
24. LAA Sønderborg Byråds Arkiv nr. 99 (nr. 7.16 Magistratsvalg, 21. september 1919, 11. januar 1920 og 19. maj 1920). Hempel underskrev den 14. januar 1920 sin accept af rådmandsjobbet.
25. LAA Sønderborg Landråds Arkiv 1918-19 nr. 1531 - Soldater- og Arbejderråd 1918/19.
26. *Dybbøl-Posten* den 20. maj 1920.
27. LAASK Socialdemokratiets protokol fra mødet den 7. august 1920, pk. A 4040.
28. LAASK Brev fra Hempel på Venstresocialistisk Forenings brevpapir den 19. august 1920, pk. A 4040.
29. *Sonderburger Zeitung* den 28. august 1920.
30. *Sonderburger Zeitung* den 16. september 1920 og *Flensborg Avis* den 17. september 1920.
31. Efter genforeningen skiftede Langelovværk navn til Ladegården.
32. LAASK Protokol for Murerforbundet fra månedsmøde den 3. februar og 7. april 1921, pk. A 4021.
33. LAASK Afskrift af brev af 13. februar 1921 fra Socialdemokratiet i Sønderborg til Venstresocialistisk Forening, pk. A 4040.
34. *Dybbøl-Posten* den 28. august 1921.
35. Max Lange var socialdemokratisk bestyrelsesmedlem i den første SPD-bestyrelse, valgt den 7. august 1904.
36. LAASK Brev dateret 2. marts 1921 fra DVP til Socialdemokratisk Forening, pk. A 4040.
37. *Dybbøl-Posten* den 19. august 1921.
38. *Dybbøl-Posten* den 19. august 1921.
39. *Sønderjyllands Social-Demokrat* den 20. august 1921.
40. *Sønderjyllands Social-Demokrat* den 25. august 1921.
41. *Dybbøl-Posten* den 22. august 1921.
42. *Dybbøl-Posten* den 28. august 1921.

Zusammenfassung

Dieser Artikel handelt von dem Maurer Richard Hempel (1882-1921), der zwischen 1904 und 1920 eine der treibenden Kräfte der sozialdemokratischen Arbeiterbewegung in Sønderborg war. Hempel lernte die Stadt auf einer seiner Reisen als Maurergeselle auf der Walz kennen, verliebte sich in ein Mädchen und beschloss, hier zu bleiben. Sein Engagement umfasste u.a. Tätigkeiten für die Gewerkschaftsbewegung. Er wurde Gründungsmitglied der SPD in Sønderborg, als die Stadt noch Deutsch war, und war Mitglied der Bürgerrepräsentation. 1918 wurde er Vorsitzender des Arbeiterrates der Stadt. Nach der Grenzziehung 1920 wollte Hempel für das dänische Parlament, dem Folketing, kandidieren, wurde aber aufgrund seiner deutschen Herkunft als ungeeignet angesehen, zwischen deutschen und dänischen Sozialdemokraten zu vermitteln. Der Verfasser würdigt Richard Hempels Bedeutung für die sozialdemokratische Stadtgeschichte und arbeitet ein bewegtes Leben zwischen Dänisch und Deutsch, zwischen Handwerk und Politik, heraus.